

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2021. Vol. 4(29). Issue 1, pp. 43–53

DOI 10.15421/26210408

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 94:796/799:061.237(477.43/.44)»1920/1930»

**Діяльність спортивних осередків
на Поділлі у 1920–1930-х рр.**

О. С. Каденюк

доктор історичних наук, професор

ORCID: 0000-0002-2173-605

akadenyuk@gmail.com

*Подільський державний аграрно-технічний
університет*

*вул. Шевченка, 13, м. Кам'янець-Подільський,
32300, Україна*

В. А. Нестеренко

кандидат історичних наук, доцент

ORCID: 0000-0001-7360-1067

nesterenko66@ukr.net

*Подільський державний аграрно-технічний
університет вул. Шевченка, 13, м. Кам'янець-
Подільський, 32300, Україна*

Анотація. *Мета статті:* проаналізувати діяльність спортивних товариств і розвиток фізкультурної справи на Поділлі у період між двома світовими війнами, простежити еволюцію радянської політики щодо спортивної галузі у Кам'янці-Подільському і на Поділлі, розкрити участь спортсменів-подільців на всеукраїнських та регіональних змаганнях. *Методи дослідження:* порівняльно-історичний, проблемно-історіографічний, системний, їх застосування дало можливість відтворити переважну більшість історичних сюжетів, пов'язаних із діяльністю спортивних осередків на Поділлі в зазначений період. *Основні результати:* для організації спорту та фізкультурного руху в СРСР було створено перше спортивне товариство – «Динамо». До нього приймали співробітників міліції, ДПУ, адміністративних органів. Осередки «Динамо» почали діяти у Кам'янці-Подільському, Проскурові, Волочиську, Сатанові, Старій Ушиці та інших населених пунктах. В історії

фізкультури та спорту на Поділлі у досліджуваний період можна виділити кілька етапів: початок 1920-х рр. – у цей час місцева влада взяла під свій контроль усі спортивні осередки краю, діяльність некомуністичних організацій та клубів була заборонена; друга половина 1920-х – перша половина 1930-х рр. Спортивна підготовка вважалася важливою частиною підготовки молоді до військової служби. Товариства «Динамо» та «Спартак» зробили чимало для популяризації спорту серед мешканців Кам'янця-Подільського та всього Поділля, спортсмени якого мали успіхи у всеукраїнських змаганнях; друга половина 1930-х рр. характеризувалася створенням у місті дитячої спортивної школи, організацією широкої мережі гуртків та осередків фізкультури на селі, в колгоспних господарствах. Подібні тенденції характерні для тоталітарних суспільств, які часто протиставляли спорт та духовне життя. Тому не випадково, що одночасно із зростанням спортивних шкіл, гуртків та клубів закривалися церкви, а чимало відомих українських письменників, поетів, краєзнавців, представників гуманітарної сфери було репресовано. Про спортивні змагання постійно висвітлювалося в засобах масової інформації, а відомі спортсмени ставали кумирами молоді. З них почали створювати образ справжніх представників «трудового народу», на яких всім слід рівнятися. *Практичне значення:* матеріали статті можуть бути використані в ході написання узагальнюючих праць з історії спортивного життя в Україні загалом і Поділля зокрема у процесі підготовки монографій, статей, спеціальних курсів з історії радянської повсякденності. Крім того, робота може бути корисною для дослідників, які займаються дослідженням історії окремих видів спорту. *Оригінальність дослідження* обумовлена незаангажованим розглядом та аналізом використаних джерел (архівних документів, наукових праць та публіцистики). *Тип статті:* дослідницька.

Ключові слова: Україна; Поділля; фізкультура; види спорту; спортивне товариство.

Надійшла до редколегії 04.11.2020

Прорецензована 17.04.2021

Рекомендована до друку 14.06.2021

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2021. Vol. 4(29). Issue 1, pp. 43–53

DOI 10.15421/26210408

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 94:796/799:061.237(477.43/.44)»1920/1930»

Деятельность спортивных организаций на Подолье в 1920–1930-х гг.

А. С. Каденюк

доктор исторических наук, профессор

ORCID: 0000-0002-2173-605

akadenyuk@gmail.com

*Подольский государственный аграрно-
технический университет
ул. Шевченко, 13, г. Каменец-Подольский,
Украина, 32300*

В. А. Нестеренко

кандидат исторических наук, доцент

ORCID: 0000-0001-7360-1067

nesterenko66@ukr.net

*Подольский государственный аграрно-
технический университет
ул. Шевченко, 13, г. Каменец-Подольский,
Украина, 32300*

Аннотация. *Цель статьи:* проанализировать деятельность спортивных обществ и развитие физкультурного движения на Подолье в период между двумя мировыми войнами, проследить эволюцию советской политики в отношении спортивной отрасли в Каменец-Подольском и на Подолье, раскрыть участие спортсменов-подольян на всеукраинских и региональных соревнованиях. *Методы исследования:* сравнительно-исторический, проблемно-историографический, системный. *Основные результаты:* для организации спорта и физкультурного движения в СССР было создано первое спортивное общество – «Динамо». В него принимали сотрудников милиции, ГПУ, административных органов. Организации «Динамо» начали действовать в Каменец-Подольском, Проскурове,

Волочиске, Сатанове, Старой Ушице и других населенных пунктах. В истории физкультуры и спорта на Подолье в исследуемый период можно выделить несколько этапов: начало 1920-х гг. – это время, когда местные власти взяли под свой контроль все спортивные центры края, деятельность некоммунистических организаций и клубов была запрещена; вторая половина 1920-х – первая половина 1930-х гг. характеризуется созданием спортивных обществ «Динамо» и «Спартак», полностью подконтрольных государственным структурам, так как спорт и общефизическая подготовка считалась важной частью подготовки молодежи к военной службе. Подобные тенденции характерны для тоталитарных обществ, которые часто противопоставляли спорт и духовную жизнь. Поэтому не случайно, что одновременно с ростом спортивных школ, кружков и клубов закрывались церкви, а многие известные украинские писатели, поэты, краеведы, представители гуманитарной сферы были репрессированы. О спортивных соревнованиях постоянно освещалось в средствах массовой информации, а известные спортсмены становились кумирами молодежи. Из них начали создавать образ настоящих представителей «трудового народа», на которых всем следует равняться. *Практическое значение:* материалы статьи могут быть использованы при написании обобщающих трудов по истории спортивной жизни в Украине в целом и Подолья в частности, при подготовке монографий, статей, специальных курсов по истории советской повседневности. Кроме того, работа может быть полезной для исследователей, занимающихся изучением истории отдельных видов спорта: футбола, волейбола, гимнастики, тяжелой атлетики, шахмат и других. *Оригинальность* исследования обусловлена незаангажированным рассмотрением и анализом литературы (архивных документов, научных трудов и публицистики). *Тип статьи:* исследовательская.

Ключевые слова: Украина; Подолье; физкультура; виды спорта; спортивное общество.

Поступила в редколлегию 04.11.2020

Прорецензирована 17.04.2021

Рекомендована в печать 14.06.2021

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2021. Vol. 4(29). Issue 1, pp. 43–53

DOI 10.15421/26210408

<http://www.uha.dp.ua>

LCC CB3–482

**Activities of sports organizations in
Podillia in the 1920–1930s**

O. S. Kadeniuk

Sc. D. (History), Professor

ORCID: 0000–0002–2173–605

akadenyuk@gmail.com

State Agrarian and Engineering University in Podilia
13, Shevchenko Street, Kamianets-Podilskyi,
Ukraine, 32300

V. A. Nesterenko

Ph. D. (History), Associate Professor

ORCID: 0000–0001–7360–1067

nesterenko66@ukr.net

State Agrarian and Engineering University in Podilia
13, Shevchenko Street, Kamianets-Podilskyi,
Ukraine, 32300

Annotation. *The purpose of the article:* to analyze the activities of sports clubs and the development of physical culture movement in Podillia during the period between the two world wars, to trace the evolution of Soviet policy on sports industry in Kamianets-Podilskyi and Podillia, to reveal the participation of athletes from Podillia in all-Ukrainian and regional competitions. *Research methods:* comparative-historical, problem-historiographic, systemic. *Main results:* for organization of sports and physical culture movement in the USSR the first sports society «Dynamo» was created. It consisted of police officers, the GPU and administrative bodies. «Dynamo» branches began to operate in Kamianets-Podilskyi, Proskuriv, Volochysk, Sataniv, Stara Ushytsia, and other settlements. In the second half of the 1920s, sports clubs for Soviet employees, food workers, educators, and railway workers were created in Kamianets-Podilskyi. Physical education classes started at city labour schools, technical schools, and institutes under the program of the People's Commissariat for Education of the Ukrainian SSR. Communist functionaries attached great political importance to sports work, opposing it, in their opinion. For this purpose,

the «backward» Ukrainian peasant culture in rural areas began to work district (and later – regional) training courses for instructors of physical culture collectives in collective farms. After the formation of Kamianets-Podilskyi region, regional collective farm sports days began to be held annually. Several stages can be distinguished in the history of physical culture and sports in Podillia during the period under study: the beginning of the 1920s – at this time the local authorities took control of all the sports centers of the region, the activities of non-communist organizations and clubs were prohibited; the second half of the 1920s – the first half of the 1930s. Sports training was considered an important part of preparing young people for military service. «Dynamo» and «Spartak» societies did a lot to popularize sports among the residents of Kamianets-Podilskyi and the entire Podillia. Their athletes were successful in All-Ukrainian competitions. The second half of the 1930s was characterized by the creation of a children's sports school in the city, the organization of a wide network of clubs and physical education centers in the countryside. Similar tendencies are characteristic of totalitarian societies, which often contrasted sports and spiritual life. Therefore, it is no coincidence that, along with the growth of sports schools, circles, and clubs, churches were closed, and many famous Ukrainian writers, poets, ethnographers, representatives of the humanitarian sphere were repressed. Sports competitions were constantly covered in the media, and famous athletes become idols of young people. They begin to create the image of real representatives of the «working people» from them, those who had to be looked up to. Practical significance: the materials of the article can be used for studying the history of sports life in Ukraine in general and Podillya in particular, for writing monographs, articles, special courses on the history of Soviet everyday life. In addition, the work can be useful for researchers studying the history of certain sports. The originality of the study is due to the unbiased consideration and analysis of the sources used (archival documents, scientific papers and journalism). *Type of article:* research article.

Keywords: Ukraine; Podillia; Physical culture; Sports; Sports society.

Received 04.11.2020

Reviewed 17.04.2021

Accepted 14.06.2021

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми, на нашу думку, обумовлено занепадом діяльності спортивної сфери в сучасній Україні та необхідності її оновлення та вдосконалення. У цьому контексті важливим є дослідження досвіду попередніх історичних епох. Радянський досвід організації спортивного життя є доволі цікавим. За всієї своєї заідеологізованості політика керівництва СРСР сприяла розвитку фізкультурного руху та діяльності спортивних секцій, що дало можливість уже у післявоєнний період стати Радянському Союзу однією із передових спортивних держав. Звичайно, ми заперечуємо тоталітарні методи організації цієї сфери, проте досвід створення добровільних спортивних товариств («Динамо», «Спартак» та інших), організація дитячих спортивних шкіл та секцій, де могли безкоштовно навчатись усі бажаючі, заслуговує на увагу.

У своїй праці ми простежимо розвиток спортивного життя на Кам'яничині та Поділлі упродовж двадцяти міжвоєнних років. У статті вперше у вітчизняній історіографії прослідковано і проаналізовано зародження та еволюцію діяльності спортивних організацій та об'єднань на Поділлі у міжвоєнний період, простежено вплив політичних чинників на розвиток спорту та фізкультурного руху.

Перші спортивні гуртки та організації на теренах Подільської губернії з'явилися ще на початку ХХ ст. Діяли вони, як правило, в навчальних закладах: Подільській духовній семінарії чи міських гімназіях. Проте фізкультурний рух не був масовим, охоплював лише не дуже численні групи ентузіастів. У 1908 р. на Поділлі почало діяти спортивне товариство «Сокіл», статут якого був запозичений у чеських та польських любителів спорту. У Кам'янці-Подільському воно орендувало фойє міського театру, який у той час розміщувався поблизу башти Стефана Баторія у Старому місті. Там проводились тренування з гімнастики, легкої атлетики, фехтування та тенісу. В серпні 1913 р. кращі гімнасти міського товариства брали участь у першій Російській олімпіаді, що відбулась у Києві (Сто років ..., 2009, с. 5). У роки Української національно-демократичної революції (1917–1921 рр.) у Кам'янці-Подільському почали створюватись скаутські гуртки, які значну увагу приділяли розвитку спорту. Так, у 1920 р. у місті з ініціативи відомого українського історика Й. Пеленського діяли осередки «Пласту», які велику увагу приділяли як патріотичному вихованню, так і організації різних спортивних заходів. Про їхню діяльність іде мова у відомому творі радянського письменника В. Беляєва «Стара фортеця», хоч автор крізь призму комуністичного світогляду негативно описав «пластунів». Спортивне життя

єврейської молоді концентрувалось навколо молодіжного товариства «Маккабі».

Історіографія. Спеціальних досліджень щодо діяльності спортивних осередків на Поділлі у міжвоєнний період у вітчизняній історіографії немає, проте окремі аспекти досліджувались українськими науковцями. Окремі статті з цієї проблематики у радянський період були висвітлені у працях В. Кулика (Кулик, В., 1971), П. Савицького (Савицький, П., 1983), В. Столбова (Столбов, В., 1982) та інших. У цих роботах головну увагу було приділено державним заходам з організації та розвитку фізкультурного руху і лише деяку – розвитку спортивних осередків. Основні положення цих праць відображали панівну в той час установку про те, що фізкультурним та спортивним рухом були охоплені мільйони мешканців України. У працях авторів радянського періоду головну увагу акцентовано на кількісних показниках, на успіхах спортсменів на Олімпійських іграх, чемпіонатах Світу та Європи. Незважаючи на те, що постійно лунали гасла про спорт поза політикою, діяльність спортивних організацій та товариств були під контролем комуністичної ідеології. Це відображалось як в їхніх статутах, так і в практичній діяльності: організація спортивних змагань на честь радянських свят та державних лідерів, введення видатних спортсменів у вищі органи влади тощо.

У період незалежності України науковцями здійснено певні дослідження у висвітленні минулого спорту в Україні. Зокрема, з'явилися праці з історії фізичної культури В. Вербицького (Вербицький, В., 2014), І. Бондаренка (Бондаренко, І., 2014), З. Сидоряка (Сидоряк, З., 2015), А. Кухтія (Кухтій, А., 2002), П. Терезі (Терезі, П., 2015). Особливо слід виділити працю колишнього декана факультету фізичного виховання Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка М. Солопчука (Солопчук, М., 2001), де міститься чимало фактів з досліджуваної тематики. Проте багато питань авторам цих праць розкрити не вдалось.

Нарешті, найбільш ґрунтовною працею з досліджуваної нами тематики є докторська дисертація зі спеціальності «Історія України» Ю. О. Тимошенка (Тимошенко, Ю., 2015) «Історичні умови та специфіка розвитку спорту й фізичного виховання в Радянській Україні у 20–40-х роках ХХ ст.». Автор на широкій джерельній базі проаналізував особливості розвитку фізичної культури УСРР у 1920-ті роки, показав еволюцію політики Радянської влади щодо діяльності спортивних секцій упродовж 1920–1930-х рр. Проте він порівняно мало уваги приділив розвитку спорту та фізкультури в різних регіонах Радянської України, зокрема на Поділлі.

На сьогодні не дуже часто вітчизняні історики та краєзнавці звертаються до висвітлення різних подій з історії фізкультурного руху та розвитку спорту на Поділлі. Варто назвати тільки тематичну конференцію «Сто років спорту на Поділлі: історичні витоки, сучасний стан та перспективи розвитку», що відбулась у 2009 р. в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (Сто років ..., 2009). В окремих статтях та повідомленнях учасників конференції, зокрема С. Єсюніна (Єсюнін, С., 2009), є цікаві факти із цієї тематики, але загалом ця проблематика залишається малодослідженою.

Метою дослідження є висвітлення стану спортивного життя на Кам'яничині упродовж двадцяти міжвоєнних років. Проаналізувати процес діяльності спортивних товариств і розвиток фізкультурної справи на Поділлі у період між двома світовими війнами. Простежити еволюцію радянської політики щодо цієї сфери суспільного життя. Дослідити стан спортивної галузі у Кам'янці-Подільському і на Поділлі, участь спортсменів-подолян на всеукраїнських та регіональних змаганнях.

Джерельна база представлена документами, які дозволяють розкрити зазначену наукову проблему. Провідну роль серед них відіграють архівні матеріали, що зберігаються у фондах державних архівах Вінницької (далі – ДАВО) та Хмельницької областей (далі – ДАХО). Зокрема, у фондах «Подільська губерньська рада фізичної культури» (1923–1925 рр.) (ДАВО. Ф. Р-494), «Подольский губернский комитет КП(б)У (1920–1925 гг.)» (ДАВО. Ф. Р-1), «Подільский губернский комитет Инспектура народної освіти (1923–1930 рр.)» (ДАХО. Ф. 5), «Кам'янець-Подільський повітовий виконком» (ДАХО. Ф. 336), «Кам'янець-Подільська міська рада» (ДАХО. Ф. 335), «Обласний комітет по фізичній культурі і спорту виконкому Хмельницької обласної ради народних депутатів» (ДАХО. Ф. Р-903). Використаний комплекс джерел та дослідницької літератури дає можливість розкрити мету наукової публікації.

Виклад основного матеріалу та результати.

Одним з перших організованих спортивних осередків на Поділлі був «Пласт», який з'явився у 1918 році, в період гетьманування Павла Скоропадського. У цей час Подільська губернія була фактично під контролем австро-угорських військ, у складі яких були Українські Січові стрільці. Після поразки західноукраїнської революції влітку 1919 р. на Поділлі прибуло багато діячів ЗУНР та бійців УГА, серед яких чимало було «пластунів». Вони почали активно створювати осередки «Пласту», які поєднували патріотичне виховання із спортивними іграми (Звіти Кам'янець-Подільської політосвіти, арк.

5, 13). Так, у Кам'янці-Подільському перший осередок міського «Пласту» був створений навесні 1920 р. Його фундатором став відомий український історик, професор Кам'янець-Подільського державного українського університету Йосип Пеленський. Він упродовж кількох тижнів самотужки об'їздив багато шкіл Кам'янецького, Вінницького, Жмеринського повітів, розповідав дітям про мету та завдання товариства. Його промови мали успіх і згодом на Поділлі утворилось багато пластових «кошів», що працювали під доглядом спортивних інструкторів (Каденюк, О. С., Алещенко, М. І., Нестеренко, В. А., 2009, с. 17).

Поява численних нових організацій вимагала створення центральної організації. 20 червня 1920 р. у Кам'янці-Подільському для координації всіх пластових патріотичних спортивних осередків УНР було створено Головну Пластову раду, куди увійшли Йосип Пеленський (голова), визначна організаторка українського просвітницького руху Софія Русова (заступник голови), учитель гімнастики міської гімназії Дмитро Зборовець, головний інструктор Петро Зогуляк – активний учасник українського національного руху (ДАХО. Звіти, доклади, арк. 40).

Головна Пластова рада своїм завданням ставила створення пластових організацій в усіх регіонах України: від Галичини до Донбасу, згуртування української патріотичної молоді в одну могутню організацію навіть із таких віддалених територій як Кавказ, Туркестан, Мала Азія, Зелений Клин, ЗДА (Злучені Держави Америки), Канада, Бразилія. Для об'єднання всієї української молоді Світу рада планувала провести всеукраїнські спортивні ігри на зарзкок Олімпійських. Поряд із Головною Пластовою радою при міській українській гімназії ім. С. Руданського почала діяти міська рада «Пласту», керівником якої був відомий діяч українського національного руху директор гімназії Євген Козинець (ДАХО. Звіти, доклади, арк. 9).

У червні 1920 р. пластуни міста разом членами товариства «Січ», патріотично налаштованими учнями провели спортивний парад. Як писала місцева преса, «пластунки, пластуни і січовики своїми гімнастичними вправами та іграми, своєю внутрішньою і зовнішньою дисципліною склали найприємніше враження». Наприкінці червня 1920 р. відбулися чергові збори кам'янецьких пластунів. Вони, співаючи українських пісень, крокували вулицями міста. Оскільки пластуницьких організацій ставало дедалі більше, їхня популярність серед дітей та юнацтва зростала, справою Товариства зацікавилось Міністерство народної освіти УНР, яке виділило кошти на діяльність «Пласту» (Наш шлях, 28 червня 1920 р.).

Про патріотичний характер діяльності товариства свідчить той факт, що пластунам давали

завдання краєзнавчо-пошукового характеру: описати історію та географію свого міста чи села, висвітлити походження назви свого населеного пункту, написати історію своєї церкви зібрати не менш як 10 українських народних пісень, дослідити кілька обрядів і свят, описати який одяг носять люди у рідному селі. Тобто робота «Пласту» не обмежувалась лише спортивною діяльністю. Після літніх канікул кожен пластун повинен був скаласти іспит Головній Пластовій раді (Наш шлях, 12 червня 1920 р.).

Однак великим намірам товариства не вдалось збутися. У липні 1920 р. на Поділлі утвердились більшовики, для яких «пластуни» асоціювались передовсім із «контрреволюційною» Директорією УНР та «петлюрівщиною». Наприкінці 1920 р. – на початку 1921 р. майже всі пластові організації на Поділлі припинили своє існування (Нестеренко, В. Пласт у Кам'янці-Подільському. Подолянин, 2004, 20 серпня).

У листопаді 1920 р. в Подільській губернії встановилась Радянська влада. Місцеві ревкоми взяли під свій жорсткий контроль усі місцеві культурно-освітні та спортивні осередки. Ті організації, які у дореволюційний час проводили спортивну роботу, були реорганізовані або припинили свою діяльність. Були розпущені осередки «Пласту» та спортивного клубу «Маккабі». У 1923 р. реорганізовано товариство «Сокіл», оскільки на думку радянських чиновників, його організації стали «осередками шовіністичного виховання мас» (ДАХО. Звіти, доклади про роботу політпросвітних органів (1921–1923 р., арк. 25–26).

У Радянській Україні у 1920-ті роки вся фізкультурна робота спочатку концентрувалась навколо товариства «Всеобуч». Після його ліквідації у 1923 р. вона перейшла до Вищої Ради фізичної культури при ВУЦВК. Всі попередні гімнастичні товариства були закриті, а замість них Рада почала організовувати фізичні гуртки при робітничих клубах, державних і адміністративних установах і закладах Поділля. Часто ці гуртки створювали демобілізовані червоноармійці, які часто виступали в ролі інструкторів. Як свідчить тодішня періодична преса, на Поділлі найбільш активно на початку 1920-х рр. розвивались легка та важка атлетика, гімнастика та футбол. Проте діяльність цих гуртків не мала систематичного характеру.

Для більш стрункої організації спорту та фізкультурного руху у 1923 р. з ініціативи керівника ГПУ Ф. Дзержинського в СРСР було створено перше спортивне товариство – «Динамо». До нього приймали співробітників міліції, ГПУ, адміністративних органів. Уже цього року осередки «Динамо» почали діяти у Кам'янці-Подільському,

Проскурові, Волочиську, Сатанові, Старій Ушиці та інших населених пунктах. Вони створювали футбольні клуби, які мали свої поля та гімнастичні містечка. У 1924 р. у Кам'янці-Подільському урочище був відкритий стадіон «Динамо», який пізніше отримав назву очільника ГПУ УСРР Всеволода Балицького (тепер – стадіон Національного університету ім. Івана Огієнка). У 1920–1930-ті рр. там часто відбувались футбольні матчі. Крім того, на стадіоні проводились змагання з підйому на канатах, вправ на брусах і кільцях (ДАВО. Інформаційні доповіді ДПУ, арк. 1, 8).

У липні 1923 р. у Вінниці почала діяти губерніяльна рада фізкультури, важливим завданням якої була популяризація спорту та фізкультури серед населення. Вже у серпні 1923 р. вона організувала першу Подільську спортивну олімпіаду, у якій взяли участь і кам'янчани. Після закінчення олімпіади для активізації фізкультурного руху було створено спортивне товариство «Спартак», осередок якого у 1924 р. почав діяти і в Кам'янці-Подільському. Після ліквідації Подільської губернії вся спортивна масова праця була передана до окружних рад фізкультури при окрвиконкомах, які були створені у Кам'янці-Подільському, Проскурові, Шепетівці та Могилеві-Подільському.

13 липня 1925 р. постановою ЦК РКП(б) було затверджено програму фізкультурного руху в СРСР. Поштовхом для розвитку фізкультурного руху в УСРР стало те, що у 1926 р. партійна конференція КП(б)У засудила діяльність тих профспілкових керівників, які зводили фізичне виховання до звичайної зарядки і недооцінювали спортивні змагання. Саме після цієї постанови почали створюватись спеціальні спортивні секції з різних видів спорту.

У другій половині 1920-х рр. у Кам'янці-Подільському за виробничим принципом було створено спортивні гуртки радянських службовців, харчовиків, працівників освіти і залізничників. При міських трудових школах, технікумах та інститутах почали проводитись заняття з фізкультури за програмою Наркомату освіти УСРР.

У 1925 р. у місті організовано тенісну секцію. Окружні тенісні змагання проводились постійно, а кращі спортсменки Людмила Лапустіна та Галина Буск неодноразово перемагали у всеукраїнських і регіональних змаганнях. У Кам'янці-Подільському у 1920-ті роки діяли два інститути (інститут народної освіти та сільськогосподарський), хімічний технікум. Студенти цих вишів часто проводили загальноміські змагання з легкої і важкої атлетики, ігрових видів спорту.

Почали активніше розвиватись ігрові види спорту. Так, початок організованого волейболу на

Поділлі припадає на 1928 р. У липні цього року у Харкові відбулася першість УСРР серед чоловічих команд, у якій взяли участь колективи з Харкова, Києва, Дніпропетровська та Кам'янця-Подільського. Кам'янецька команда посіла у підсумку четверте місце серед 19 команд (Сто років ..., 2009, с. 6).

Свідченням того, що у Кам'янці-Подільському спорт активно розвивався і у ньому була непогана спортивна база стало те, що у 1928 р. саме тут проводилася всесоюзна Спартакіада прикордонних військ Радянського Союзу. І до цієї події був відремонтований стадіон «Динамо». Проте загалом організація фізкультурної справи в краї продовжувала залишатись не найкращою. Про це мова йшла 21 листопада 1928 р. у виступах представників Кам'янецької окружної ради фізкультури. Вони наголошували на тому, що потрібно повністю змінити структуру фізкультурного руху і перевести членство у спортивних організаціях на добровільну основу. Було констатовано, що найбільшими перешкодами для розвитку фізкультурного руху були нестача коштів, брак тренерів та інструкторів, спортивних майданчиків тощо. Всіх членів профспілок в окрузі у цей час налічувалось близько 14 тис., але лише 250 осіб відвідували спортивні гуртки. Жодного фізкультурного гуртка не було серед транспортників, швейників, будівельників (За громадськість ..., 1928).

У виступі на цій нараді секретаря Кам'янець-Подільського окружного ЛКСМУ Марченка мова йшла про те, що добровільні товариства мають численні переваги перед офіційними закритими товариствами, мають більше ініціативи і самостійності. Цю ідею підтримали й інші промовці. Крім того, вони висловились за об'єднання всієї фізкультурної роботи в окрузі під єдиним керівництвом, що дало б можливість не допускати розпорошення коштів. Урешті-решт Кам'янець-Подільська окружна рада фізкультури постановила «цілком необхідним й доцільним перехід на добровільне товариство фізкультури» (За громадськість ..., 1928). Було обрано комісію з п'яти осіб, які мали б провести загальні збори фізкультурників у місті.

Однак таке рішення Ради було різко розкритиковано одним із керівників профспілок Кам'янецьчини М. Буторіним у статті «Фізкультура – невід'ємна частина профспілкової роботи», яку 15 грудня 1928 р. було опубліковано у місцевій пресі (Буторін, М., 1928). Він, зокрема, зазначив, що «фізкультура для пролетаріату є не лише розвагою, відпочинком та спортом, але й могутнім засобом оздоровлення робітничого класу, боротьби проти шкідливих впливів роботи, а з другого боку – засобом культурного та політично-класового вихован-

ня працюючих, захисту інтересів пролетаріату та соціалістичної батьківщини» (Буторін, М., 1928).

Отже, ці слова свідчать про те, що комуністичні функціонери надавали великого політичного значення спортивній роботі, протиставляючи її, на їхню думку, «відсталій» українській селянській культурі. Далі Буторін писав, що в умовах Кам'янецьчини виховної роботи серед фізкультурників до цього часу ще не було, навколо гуртків фізкультури «скупчувався випадковий елемент, чужий для пролетаріату»: діти «бувших людей», діти торговців і т. д. Така тенденція, на думку профспілкового функціонера, «є шкідливою, приведе фізкультурний рух на шлях однобічного розвитку, аполітичності і гальмування класового виховання» (Буторін, М., 1928). IV Всеукраїнський з'їзд профспілок засудив цю «шкідливу» практику, тому виступив проти створення добровільних спортивних товариств. Особливу увагу Буторін звернув на розвиток стрілецького спорту і поставив перед профспілками завдання, щоб фізкультура набула форм масового руху, а не залишалась справою ентузіастів.

Наприкінці 1920-х рр. на Кам'янецьчині створено осередки товариства «ТДО-Авіодем», головною метою яких стала підготовка молоді до воєнної служби. У листопаді 1929 р. в Кам'янецькому окрузі діяло близько 260 осередків цієї організації. Поруч із загальною теоретичною підготовкою вони проводили змагання зі стрільби (Тиждень оборони ..., 1928). Загалом у 1928 р. в 11 районах округу та Кам'янці-Подільському налічувалось близько 9400 членів цього товариства, які час від часу проводили змагання.

У 1927–1928 рр. фізична культура вводиться як обов'язковий предмет в усіх школах УСРР, а 1929 р. декретом РНК УСРР фізичне виховання було введено як обов'язкова дисципліна в усіх вищах республіки. Це значно підняло авторитет фізкультури серед громадськості.

Великим спортивним святом для мешканців Кам'янця-Подільського стали так звані «Дні спорту», які відбулись 21–22 червня 1930 р. на міському стадіоні ЛКСМУ. Між собою змагались кращі спортсмени Кам'янця-Подільського та Проскурова. У матчах волейбольних та футбольних команд перемогли кам'янчани. Проте, аналізуючи підсумки змагань, місцева преса підкреслила ряд недоліків в організації змагань у місті: міські команди тренувались час від часу, не було систематичності в їх діяльності. Це стосувалось міського футболу, волейболу, тенісу та інших видів спорту. В роботі стадіону ім. ЛКСМУ не було плановості, він не зовсім відповідав своєму безпосередньому призначенню (За здорову ..., 1930).

Зустрічі між спортсменами Кам'янця-Подільського та Проскурова пізніше стали щорічними і перетворювалися на справжні невеликі свята. Як правило, в першій половині дня на двобій виходили волейболісти (спочатку чоловіки, потім жінки). Ближче до полудня змагались гімнасти та легкоатлети, а на завершення – футбольний матч. Часто спочатку футболісти змагались по елементах гри (удари по воротах, пенальті і т.д.), а вже потім відбувався сам матч (Єсюнін, С., 2009).

У 1932 р. після утворення Вінницької області було створено обласну раду з фізкультури, що проводила в районах семінари з підготовки спортивних інструкторів і вчителів фізичного виховання для навчальних закладів. Це значно активізувало спортивну роботу серед молоді. Почали проводитись учнівські спартакіади з різних видів спорту: футболу, волейболу та інших. У 1936 р. виникли нові спортивні добровільні товариства «Темп», «Колгоспник» та інші, що розширило кількість бажаючих займатись спортом (Беренштейн, Л. Ю., Панченко, П. П., Каденюк, О. С. ..., 1998, с. 12).

У другій половині 30-х рр. місцева преса постійно висвітлювала хід спортивних змагань, що відбувались у Кам'янці-Подільському і за межами міста. Так, предметом гордості кам'янчан стало те, що у 1935 р. футбольна команда з міста над Смотричем увійшла до фіналу всеукраїнського турніру, де разом з нею змагались футболісти з Києва, Харкова та Донбасу. А у вирішальному матчі кам'янчани перемогли киян і стали переможцями змагань! Як зазначав спортивний кореспондент, київські футболісти легковажно поставились до своїх супротивників, тому й поступились (Вирішальні матчі, 1935).

У вересні 1935 р. спортсмени прикордонних військових частин Кам'янця-Подільського взяли участь у всеукраїнських змаганнях товариства «Динамо», яке тоді перейшло під патронат НКВС. Кам'янецька спортсменка Казакова встановила одразу чотири рекорди: з метання списа, гранати, диска і кидання м'яча (Червоний кордон, 1935, 25 вер.). У командному заліку спортсмени Кам'янця-Подільського посіли почесне четверте місце.

У вересні 1935 р. місто відвідала група велосипедистів – учасників всеукраїнської оборонної естафети, яку проводила Центральна Рада Товариства сприяння обороні, авіаційному і хімічному будівництву УСРР. Маршрут проходив із Тирасполя (тоді він був у складі УСРР) до Кам'янця-Подільського. З приводу закінчення цього заходу у місті відбулось свято (Червоний кордон, 1935, 12 вер.).

У цей час дуже популярними серед кам'янчан стали стрибки з парашутної вишки, збудованої 1935 р. в міському парку. Першими з неї стрибну-

ли співробітники окрвиконкому та міськвиконкому Сепітий, Нехорошев та Паламарчук (Червоний кордон, 1935, 25 вер.).

Подальший розвиток спорту вимагав розширення матеріальної бази, відкриття нових об'єктів для тренування, організації спеціалізованих шкіл. Тоталітарна сталінська влада вирішила це питання у звичний для себе спосіб. 29 листопада 1935 р., незважаючи на бажання та прохання вірян, президія Кам'янець-Подільської міської ради постановила закрити міську лютеранську кірху і передати цю будівлю міському відділу фізкультури для організації в ній спортивного залу. «Ухвалено: кірху на вул. Шевченка закрити і передати К.-П. міськраді фізкультури згідно клопотання останнього для влаштування тут будинку фізкультури» (Постанова міськради ..., арк. 85–86).

Наприкінці наступного року новий спортивний зал був урочисто відкритий. У ньому почали тренуватись футболісти, легкоатлети, які до того часу взимку або взагалі не тренувались, або займались іншими видами спорту (Нестеренко, В., 2005). Тоді ж були організовані нові спортивні зали при артілі «Труженик» і міській швейній фабриці ім. Н. Крупської, а в міському парку відпочинку урочисто відкрили корт.

Значною подією для розвитку спортивного життя у Кам'янці-Подільському стало відкриття у лютому 1937 р. міської дитячої спортивної школи. У ній спочатку навчалися 24 фізкультурники – учні міських шкіл. Крім того, школа готувала вчителів та інструкторів, які після закінчення навчання керували фізкультурною та спортивною роботою у навчальних закладах утвореної 22 вересня 1937 р. Кам'янець-Подільської області (ДАХО. Обласний комітет по фізичній культурі і спорту ..., арк. 12).

Почали розвиватись у місті і водні види спорту. Після побудови та введення в експлуатацію під час другої п'ятирічки нової гідроелектростанції біля фортеці рівень річки Смотрич піднявся майже на три метри. Через це міська фізкультурна рада розробила на початку 1936 р. план організації водної станції, де повинні були здаватись норми ГТО із греблі та плавання. У перспективі планувалося відкрити спеціальну пристань на 20 чоловік і відкрити місячні курси інструкторів з плавання та греблі.

У 1937 р. з метою покращення спортивної роботи у сільській місцевості у Кам'янці-Подільському почали працювати окружні (а пізніше – обласні) курси підготовки інструкторів фізкультурних колективів у колгоспах. Після утворення Кам'янець-Подільської області щороку почали проводитись обласні колгоспні спартакіади.

Наприкінці 1930-х рр. значних успіхів у всеукраїнських олімпіадах добилися легкоат-

лети кам'янець-подільського осередку товариства «Динамо». 18 червня 1938 р. уряд СРСР прийняв рішення про проведення щорічного свята – Дня Фізкультурника. Він супроводжувався масовими гімнастичними виступами, парадами та спортивними іграми між різними колективами. Наприкінці 1938 р. в Кам'янець-Подільській області налічувалося вже 88 міських і 228 сільських колективів фізкультури. Значно збільшилась кількість гуртків із стрілецького спорту, що дало можливість провести міські стрілецькі змагання, в яких взяли участь 10 різних команд обласного центру. У 1940 р. в області налічувалося близько 1374 осередків товариства «Ворошиловський стрілець». Вони охопили близько 22470 осіб (Сто років ..., 2009, с. 12). У 1940 р. в Кам'янець-Подільській області найбільш популярними видами спорту були: спортивна гімнастика (займалося 2336 осіб), легка атлетика (2809), лижний спорт (1634), волейбол (1336), футбол (625) (Сто років ..., 2009, с. 16).

У досліджуваній нами період плідно розвивались у Кам'янці-Подільському шахи. Перший міський шаховий клуб було утворено ще наприкінці XIX ст. Він займав дві кімнати у міському театрі, який, на жаль, згорів у 1918 р. На початку 1922 р. у місті був організований шаховий гурток при Центральному робітничому клубі, до якого одразу було залучено 30 членів. Найвизначніших успіхів у змаганнях досягли А. Гаєвський та М. Драгомирецький (Лазарев, Ю. М., с. 22). Любителі гри з Кам'янця-Подільського разом з шахістами Харкова, Києва, Одеси почали готувати перший шаховий чемпіонат УСРР, що розпочався 29 березня 1924 р. В основному турнірі взяв участь А. Гаєвський, який у підсумку розділив 7–9 місця. Паралельно проходив турнір любителів, де переміг В. Драгомирецький (Лазарев, Ю. М., с. 23). Пізніше А. Гаєвський виїхав на Схід України, неодноразово брав участь у змаганнях, ставши у 1930-ті рр. одним із найкращих шахістів Донбасу.

У другій половині 1930-х рр. найсильнішим шахістом Кам'янця-Подільського був Родневич, який кілька разів поспіль ставав чемпіоном міста. Так, у 1936 р. він переміг у змаганнях, випередивши другого призера на 2,5 очка. У міському будинку піонерів Родневич кілька разів давав сесанси одночасної гри для школярів. Добре виступав він і у всеукраїнських турнірах, хоча великих успіхів не добився.

Значно більше у шаховому світі відомий уродженець Кам'янця-Подільського Леонід Захарович Штейн. Він народився у місті над Смотричем 12 листопада 1934 р. і саме тут розпочав грати у шахи. З початком німецько-радянської війни його сім'я евакуювалась до Узбекистану. У 1960-ті рр.

Л. Штейн був одним з найкращих шахістів СРСР. Двічі ставав чемпіоном світу і стільки ж чемпіоном Європи у складі збірної Радянського Союзу, тричі здобував золоті медалі чемпіона країни, виграв кілька престижних міжнародних турнірів (Лазарев, Ю. М., с. 36). На жаль, його життєвий шлях обірвався дуже рано – талановитий шахіст не дожив і до 40 років. У Кам'янці-Подільському було проведено два шахових турніри-меморіали, присвячені пам'яті Л. Штейна.

У червні 1941 р. у Проскурові відбулись останні обласні змагання Кам'янець-Подільської області – змагання чоловіків з волейболу, у яких перемогли кам'янчани, а через кілька днів розпочалась гітлерівська навала. Розвиток спорту на кілька років перервався.

Висновки. В історії фізкультури та спорту на Поділлі у досліджуваній період можна виділити кілька етапів: 1) початок 1920-х рр. – у цей час місцева влада взяла під свій контроль всі спортивні осередки краю, діяльність некомуністичних організацій та клубів була заборонена; 2) друга половина 1920-х – перша половина 1930-х рр. Спортивна підготовка вважалася важливою частиною підготовки молоді до військової служби. Товариства «Динамо» та «Спартак» зробили чимало для популяризації спорту серед мешканців Кам'янця-Подільського, спортсмени якого мали успіхи у всеукраїнських змаганнях; 3) друга половина 1930-х рр. характеризувалась створенням у місті дитячої спортивної школи, створенням широкої мережі гуртків та осередків фізкультури у колгоспах. Подібні тенденції характерні для тоталітарних суспільств, які часто протиставляли спорт та духовне життя. Тому не випадково, що одночасно із зростанням спортивних шкіл, гуртків та клубів, закривались церкви, а чимало відомих українських письменників, поетів, краєзнавців, представників гуманітарної сфери опинились у сталінських застінках. Про спортивні змагання постійно писала періодична преса, а відомі спортсмени ставали кумирами молоді. З них почали створювати образ справжніх представників «трудового народу», на яких всім слід рівнятись. Напередодні радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. спорт повністю опинився на службі тоталітарного сталінського режиму, який використовував найкращих спортсменів у своїх пропагандистських цілях. На завершення зазначимо, що дана стаття далеко не вичерпує всіх аспектів даної проблематики. Потрібна подальша ґрунтовна дослідницька робота у цьому напрямку.

Бібліографічні посилання

- Беренштейн, Л. Ю., Панченко, П. П., Каденюк, О. С., 1998. *Українське село у 20–90 роках ХХ століття: Короткий історико-економічний нарис*. Київ: НАН України; Інститут історії України, 120 с.
- Буторін М., 1928. Фізкультура – невід’ємна частина профспілкової роботи. *Червоний кордон*. 15 грудня.
- Вербицький, В. А., Бондаренко, І. Г., 2014. *Історія фізичної культури та спорту в Україні*. Миколаїв. 340 с.
- Вирішальні матчі. 1935. *Червоний кордон*. 9 травня.
- Єсюнін, С., 2009. До історії Хмельницького футболу. Сто років спорту на Поділлі: історичні витoki, сучасний стан та перспективи розвитку. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кам’янець-Подільський: Аксіом, с. 48–52.
- За громадськість у фізкультурній справі, 1928. *Червоний кордон*, 24 листопада.
- За здорову, радянську фізкультуру! Проти проявів рекордсменства, 1930. *Червоний кордон*, 22 червня.
- Звіти Кам’янець-Подільської політосвіти за 1921. Кам’янець-Подільський повітовий виконком. Спр. 123. Оп. 1. Ф. 336. *Державний архів Хмельницької області*. 29 арк.
- Информационные доклады ГПУ за 1924 г. Подольский губернский комитет КП(б)У (1920–1925 гг.). Спр. 494. Оп. 1. Ф. П-1. Вінниця: *Державний архів Вінницької області*, 25 арк.
- Каденюк, О. С., Алещенко, М. І., Нестеренко, В. А., 2009. *Подільський державний аграрно-технічний університет. Хронологія подій. Документи*. Кам’янець-Подільський: ФОП Сисін О. В., Абетка, 2009. 100 с.
- Каменец-Подольский городской совет. Постановления Каменец-Подольского городского совета (январь – декабрь 1936 г.). Спр. 564. Оп. 1. Ф. 335. Хмельницький: *Державний архів Хмельницької області*, 102 арк.
- Кулик, В. В., 1971. *Від всеовочу до світових рекордів*. Київ. 183 с.
- Кухтій, А. О., 2002. *Організаційні основи розвитку фізкультурно-спортивного руху в Україні впродовж ХХ століття*: дис...канд. наук з фізичного виховання і спорту. Львів. 214 с.
- Лазарев, Ю. М., 1982. *Творчість шахістів України*. Київ: Здоров’я. 191 с.
- Наш шлях*, 1920. 28 червня.
- Нестеренко, В. А., 2005. Сторінки з історії релігійного життя Кам’янця-Подільського: маловідомі факти (до 70-ї сумної річниці) / Хмельниччина. *Дивокрай*. *Науково-красознавче видання*. Хмельницький, № 1–2, с. 62–65.
- Постанова Кам’янець-Подільської міськради (січень – грудень 1936 р.). Спр. 564. Оп. 1. Ф. Р-335. Хмельницький: *Державний архів Хмельницької області*, 125 арк.
- Савицький, П. Ф., 1983. *Массовое физкультурное движение в Украинской ССР*. Киев, 120 с.
- Савченко, Г., Хоменко, Є., 2015. *Перебудова системи фізичної культури в УСРР наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років*. Доступно: <https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=3921872635547724018&btnI=1&hl=uk> [Дата звернення: 02.11.2020].
- Сидоряк, З., 2015. Фізичне виховання у загальноосвітніх школах України (1920–1930-ті рр.): зміст і форми. *Молодь і ринок*, № 15, с. 172–177. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2015_5_38 [Дата звернення: 02.11.2021].
- Солопчук, М. С., 2001. *Історія фізичної культури і спорту*. Кам’янець-Подільський, 236 с.
- Сто років спорту на Поділлі: історичні витoki, сучасний стан та перспективи розвитку, 2009. Кам’янець-Подільський: Аксіом, с. 72–74.
- Столбов, В. В., 1989. *История физической культуры*. Москва. 288 с.
- Столбов, В. В., 1975. *История физической культуры и спорта*. Москва. 359 с.
- Столбов, В. В., 1982. *История и организация физической культуры и спорта*. Москва. 287 с.
- Терзі, П. П., 2015. Виникнення спортивних ігор в Україні (1920–1930 рр.). *Наука і освіта*, № 4. С. 159–162.
- Тиждень оборони на Кам’яниччині, 1928. *Червоний кордон*. 3 листопада.
- Тимошенко, Ю. О., 2017. Історичні особливості розвитку спортивних єдиноборств у підрадянській Україні в 1920-ті роки. Проблеми та перспективи розвитку спортивних ігор і єдиноборств в вищих навчальних закладах: матеріали ХІІІ Міжнарод. науч. конф. Харків. *Єдиноборства*. № 2. С. 49–51.
- Тимошенко, Ю. О., 2014. *Історичні умови та специфіка розвитку спорту й фізичного виховання в радянській Україні в 20–40-ві роки ХХ ст.* Київ: Інтерсервіс, 446 с.
- Червоний кордон*, 1935. 12 вересня.
- Червоний кордон*, 1935. 13 листопада.
- Червоний кордон*, 1935. 25 вересня.

References

- Berenshtein, L. Iu., Panchenko, P.P., Kadeniuk, O.S., 1998. *Ukrainske selo u 20–90 rokakh KhKh stolittia: Korotkyi istoryko-ekonomichnyi narys* [Ukrainian village in the 20–90s of the XX century: A short historical and economic essay]. Kyiv: NAN Ukrainy; Instytut istorii Ukrainy. 120 p. (in Ukrainian).
- Butorin, M., 1928. Fizkultura – nevidiemna chastyna profspilkovoi roboty [Physical education is an integral part of trade union work]. *Chervonyi kordon* [Red border]. 15 December (in Ukrainian).
- Verbyczyki, V. A., Bondarenko, I.G., 2014. *Istoriia fizychnoi kultury ta sportu v Ukraini* [History of physical culture and sports in Ukraine]. Mykolaiv. 340 p. (in Ukrainian).
- Vyryshalni matchi [Decisive matches], 1935. *Chervonyi kordon* [Red border]. 9 May (in Ukrainian).
- Yesyunin, S., 2009. Do istorii Khmelnytskoho futbolu. Sto rokiv sportu na Podilli: istorychni vytyoky, suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [To the history of Khmelnytsky

football. One hundred years of sport in Podillya: historical origins, current state and prospects of development]. *Zbirnyk materialiv vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Materials of the all-Ukrainian scientific-practical conference]*. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, pp. 48–52 (in Ukrainian).

Za hromadskist u fizkulturnii spravi [For the public in physical education], 1928. *Chervonyi kordon. [Red border]*. 24 November (in Ukrainian).

Za zdorovu, radiansku fizkulturu! Proty proiaviv rekordsmenstva [For healthy Soviet physical education! Against the manifestation of record-breaking], 1930. *Chervonyi kordon [Red border]*. 22 June (in Ukrainian).

Zvity Kamianets-Podilskoi politosvity za 1921. Kamianets-Podilskyi povitovy vykonkom [Reports of Kamianets-Podilsky political education for 1921]. File 123. Inventory 1. Fund 336. Khmelnytskyi: *State Archives of Khmelnytsky Region*, 29 s. (in Ukrainian).

Informacionnye doklady GPU za 1924 g. Podol'skij gubernskij komitet KP(b)U (1920–1925 gg.) [Information reports of the GPU for 1924. Podolsk Provincial Committee of the CP(b)U (1920–1925)]. F File 494. Inventory 1. Fund P-1. Vinnytsia: *State Archives of Vinnytsia Region*, 25 s. (in Ukrainian).

Kadenyuk, O. S., Aleshchenko, M. I., Nesterenko, V. A., 2009. *Podilskyi derzhavnyi ahrarno-tekhnichnyi universytet. Khronolohiia podii. Dokumenty [Podolsk State Agrarian Technical University. Chronology of events. Documents]*. Kamenets-Podolsky: FOP Sysin O. V., Abetka, 2009, 100 p. (in Ukrainian).

Kamenec-Podol'skij gorodskoj sovet. Postanovleniya Kamenec-Podol'skogo gorodskogo soveta (yanvar'–dekabr' 1936 g.) [Resolution of the Kamianets-Podilsky City Council (January–December 1936)]. File 564. Inventory 1. Fund 335. Khmelnytskyi: *State Archives of Khmelnytsky Region*, 102 s. (in Ukrainian).

Kulyk, V. V., 1971. *Vid vsevobuchu do svitovykh rekordiv [From universal education to world records]*. Kyiv, 183 p. (in Ukrainian).

Kukhtii, A. O., 2002. *Orhanizatsiini osnovy rozvytku fizkulturno-sportyvnoho rukhu v Ukraini vprodovzh KhKh stolittia [Organizational bases of development of physical culture and sports movement in Ukraine during the XX century]*: dyser. kandydata nauk z fizychnoho vykhovannia i sportu, Lviv, 214 p. (in Ukrainian).

Lazaryev, Yu. M., 1982. *Tvorchist shakhistiv Ukrainy [Creativity of chess players of Ukrainian]*. Kyiv: Zdorovia, 191 p. (in Ukrainian).

Nash shliakh [Our way]. 1920. 28 June (in Ukrainian).

Nesterenko, V. A., 2005. Storinky z istorii relihiinoho zhyttia Kam'iansia-Podilskoho: malovidomi fakty (do 70-yi sumnoi richnytsi) / Khmelnytskyi [Pages from the history of religious life of Kamenets-Podolsky: little-known facts (to the 70th sad anniversary) / Khmelnytsky]. *Dyvokrai. Naukovo-kraieznave vydannia [Dyvokrai. Scientific and local lore publication]*. Khmelnytsky, No 1–2, pp. 62–65 (in Ukrainian).

Postanova Kamianets-Podilskoi miskrady (sichen – hruden 1936 r.) [Resolution of the Kamianets-Podilsky City Council (January – December 1936)]. File 564. Inventory 1. Fund R-335. Khmelnytsky: *State Archives of Khmelnytsky Region*, 125 s. (in Ukrainian).

Savytskyi, P. F., 1983. *Massovoe fizkulturnoe dvizhenie v Ukraynskoi SSR [Mass sports movement in the Ukrainian SSR]*. Kyiv, 120 p. (in Russian).

Savchenko, H., Khomenko Ye., 2015. *Perebudova systemy fizychnoi kultury v USRR naprykintsi 1920-kh – na pochatku 1930-kh rokiv [Mass sports movement in the Ukrainian SSR]*. Available at: <https://scholar.google.com/scolar?oi=bibs&cluster=3921872635547724018&btnI=1&hl=uk> [Accessed: 02.11.2020] (in Ukrainian).

Sydoriak, Z., 2015. Fizychnye vykhovannia u zahalnoosvitnikh shkolakh Ukrainy (1920–1930-ti rr.): zmist i formy [Physical education in secondary schools of Ukraine (1920–1930s): content and forms]. *Molod i rynek [Youth and the market]*, No 15, pp. 172–177. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2015_5_38 [Accessed: 02.11.2020] (in Ukrainian).

Solopchuk, M. S., 2001. *Istoriia fizychnoi kultury i sportu [History of physical culture and sports]*. Kamianets-Podilskyi, 236 p. (in Ukrainian).

Sto rokiv sportu na Podilli: istorychni vytoky, suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [One hundred years of sport in Podillya: historical origins, current state and prospects of development], 2009. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 240 p. (in Ukrainian).

Stolbov, V. V., 1989. *Istoriya fizicheskoy kul'tury [History of physical culture]*. Moskva, 288 p. (in Russian).

Stolbov, V. V., 1975. *Istoriya fizicheskoy kul'tury i sporta [History of physical culture and sports]*, Moskva, 359 p. (in Russian).

Stolbov V. V. 1982. *Istoriya i organizaciya fizicheskoy kul'tury i sporta [History and organization of physical culture and sports]*, Moskva, 287 p. (in Russian).

Terzi P. P. 2015. Vynyknennia sportyvnykh ihor v Ukraini (1920–1930 rr.) [The emergence of sports games in Ukraine (1920–1930)]. *Nauka i osvita [Science and education]*, No 4, pp. 159–162 (in Ukrainian).

Tyzhen oborony na Kamianechchyni [Defense Week in Kamenets-Podolsky Region]. *Chervonyi kordon [Red border]*. 3 November (in Ukrainian).

Tymoshenko, Yu. O., 2017. Istorychni osoblyvosti rozvytku sportyvnykh yedynoborstv u pidradianskii Ukraini v 1920-ti roky [Historical features of the development of martial arts in sub-Soviet Ukraine in the 1920]. Problemy i perspektyvy razvitiya sportivnykh igr i edinoborstv v vysshih uchebnykh zavedeniyah: materialy HIII mezhdunar. nauch. konf. Har'kov [Problems and Prospects for the Development of Sports Games and Martial Arts in Higher Educational Institutions: Materials of the XIII Intern. scientific. conf. Kharkov]. *Edinoborstva [Martial arts]*. No 2, pp. 49–51 (in Ukrainian).

Tymoshenko, Yu. O., 2014. *Istorychni umovy ta spetsyfika rozvytku sportu y fizychnoho vykhovannia v radianskii Ukraini v 20–40-vi roky KhKh st. [Historical conditions and specifics of the development of sports and physical education in Soviet Ukraine in the 20–40s of the twentieth century]*. Kyiv: Interservis, 446 p. (in Ukrainian).

Chervonyi kordon [Red border], 1935. 12 September (in Ukrainian).

Chervonyi kordon [Red border], 1935. 25 September (in Ukrainian).

Chervonyi kordon [Red border], 1935. 13 November (in Ukrainian).